

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ТА
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**Організація і зміст психолого-педагогічної
підтримки дітей з поведінковими розладами**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала:

Студентка ІІ курсу 241 М групи

Спеціальності 012 Дошкільна освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми Дошкільна освіта

Урюпіна Ірина Василівна

Керівник: доцентка Казаннікова О.В.

Рецензент: Завгородня О.М.

Івано Франківськ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти проблеми психологічної підтримки дітей із поведінковими розладами.....	6
1.1. Соціальна ситуація розвитку в дошкільному дитинстві.....	6
1.2. Особливості афективної сфери та соціальної поведінки дітей дошкільного віку.....	14
1.3. Аналіз причин та проявів поведінкових розладів у дітей	23
РОЗДІЛ 2. Психолого-педагогічний супровід дітей з поведінковими розладами.....	33
2.1 Психодіагностика проявів порушення поведінки в дитинстві.....	33
2.2 Організація і зміст психологічного супроводу дітей з поведінковими розладами.....	39
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49
ДОДАТКИ.....	54
Додаток А. Інтерпретація результатів тесту «Кінетичний малюнок сім'ї».....	54
Додаток Б. Кількісні показники розвитку до тесту Ф. Гудінаф.....	59
Додаток В. Тест опитувальника П. Бейкер, М. Алворд.....	60
Додаток Д. Приклади корекційно-розвивальних занять.....	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний період розвитку українського суспільства характеризується змінами, що охоплюють усі сфери людського життя. На тлі цих змін саме діти перебувають у найтяжчому становищі внаслідок несформованості власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликають неадекватну реакцію на події навколишнього життя. Період дитинства називають віком ефективності, який характеризують бурхливі, нестійкі емоції, швидкий перехід від одного емоційного стану до іншого. В дитинстві емоції і почуття переважають над усіма сторонами життя, надають ім. відповідного забарвлення і виразності. Дитина ще не вміє керувати своїми переживаннями і майже завжди перебуває в полоні почуттів, які мають безпосередній і мимовільний характер. Емоції дитини пов'язані із внутрішнім світом дитини і різними соціальними ситуаціями розуміння. Внаслідок порушення соціальних ситуацій у дитини може виникнути стресовий стан, афективні реакції, страх. Це викликає негативне самопочуття, емоційне неблагополуччя дитини, які зумовлюють психогенну дезадаптацію дитини. Тому проблема емоційних порушень і своєчасної їх корекції на сьогоднішній день є досить актуальною. Недостатнє дослідження світу дитячих емоцій не дозволяє ефективно визначити її вплив на подальший розвиток особистості дитини і її діяльності. Дослідження в даному напрямі можуть вирішити ряд проблем дитинства, в тому числі розвитку особистості, адаптації до зміни соціального оточення, труднощій прийняття на себе дитиною нових соціальних ролей .

Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку освіти є формування в дітей та молоді загальнолюдських цінностей, сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок

самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості. З огляду на це суттєвого значення набуває проблема корекції дезадаптованої поведінки на ранніх етапах її вияву, зокрема в дітей дошкільного віку.

Упродовж усього історичного шляху розвитку цивілізації простежується розуміння важливості проблеми подолання негативних відхилень у поведінці дітей та значущості моралі й права у становленні особистості. До різних аспектів цієї проблеми зверталися античні мислителі Арістотель, Демокріт, Платон. Питання виховання в підростаючого покоління загальнолюдських моральних цінностей відображено у працях видатних учених Й.Гербарта, Ф.Дістервега, Я.Коменського, Й.Песталоцці. Не обійшли увагою зазначену проблему вітчизняні мислителі, починаючи ще з епохи Київської Русі (Володимир Мономах, Ярослав Мудрий), а також відомі просвітителі-педагоги минулого О.Духнович, Я.Корчак, А.Макаренко, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський. Значний внесок у розробку філософських та соціологічних аспектів проблеми зробили С.Анісімов, А.Скрипник, А.Титаренко та інші. Психолого-педагогічні основи проблеми становлять теоретичні й практичні напрацювання вчених: І.Беха, Л.Божович, Л.Виготського, В.Кашенка, Ю.Ковалевської, Г.Костюка, Н.Максимової, І. Алтуніної, Т. Шиловой, О. Проценко та інших. Медичні аспекти проблеми висвітлено у працях М.Буянова, О.Лічко, Д.Ісаєва, О.Селецького, С.Тарарухіна.

Таким чином, зростання психолого-педагогічної актуальності порушеної проблеми, а також потреби практики зумовили вибір теми дослідження «Організація і зміст психолого-педагогічної підтримки дітей з поведінковими розладами».

Об'єктом дослідження є соціальна поведінка дітей.

Предмет дослідження – організація і зміст психолого-педагогічної підтримки дітей з поведінковими розладами.

Мета дослідження полягає у розкритті змісту психолого-педагогічної підтримки дітей із поведінковими розладами.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

- Охарактеризувати соціальну ситуацію розвитку в дошкільному віці.
- Проаналізувати особливості афективної сфери та соціальної поведінки дітей дошкільного віку.
- Розкрити сутність, причини та форми поведінкових розладів у дітей.
- Емпірично дослідити прояви поведінкових розладів в дитинстві.
- Схарактеризувати шляхи психолого-педагогічної допомоги дітям з поведінковими розладами.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані в ньому результати можуть бути використані в діяльності педагога ЗДО.

Апробація. Основні положення та результати дослідження висвітлені у статті «Порушення поведінки у дошкільників».

Структура й обсяг роботи. Випускна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує найменувань, додатків. Основний зміст роботи викладено на сторінках.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти проблеми психологічної підтримки дітей із поведінковими розладами

1.1. Соціальна ситуація розвитку в дошкільному дитинстві

Дошкільне дитинство охоплює період від трьох років до шести - семи років (молодший дошкільний вік – 4-й рік, середній дошкільний вік – 5-й рік, старший дошкільний вік – 6,7-й роки – до вступу до школи). На цьому етапі складається нова соціальна ситуація розвитку, провідною діяльністю стає гра, під час якої дошкільники опановують інші види діяльності, виникають важливі новоутворення у психічній та особистісній сферах, відбувається інтенсивний інтелектуальний розвиток, формується готовність до навчання в школі. Дошкільне дитинство – унікальний період в житті й розвитку людини. Відмітна особливість цього періоду полягає в у тому, що він забезпечує саме загальний розвиток дитини, який слугує основою для набуття нею у подальшому спеціальних знань та навичок і засвоєння різних видів діяльності. Формуються не лише такі якості психіки, які визначають собою загальний характер поведінки, ставлення до навколишнього, а й ті, що проєктуються на майбутнє і виявляються у психічних новоутвореннях. Цей період життя є найважливішим у життя людини саме тому, що він проєктує подальший розвиток і людини, і дитини [13].

Психічний розвиток дитини, тобто розвиток її психічних процесів і властивостей у ході формування особистості – це процес засвоєння суспільного досвіду, виробленого людством і зафіксованого в продуктах його матеріальної та духовної культури. Здійснюється він в умовах навчання й виховання під керівництвом дорослих, які передають дитині свій досвід і створюють необхідні умови для оволодіння ним. Але виховання і навчання не є прямою передачею малятам знань і умінь, якими володіють дорослі. Воно опосередковується взаємодією дитини з

навколишнім світом, де основна роль належить діяльності маленькою людини. Саме за допомогою різних її видів реалізуються взаємовідносини дитини з об'єктивним світом. Весь психічний розвиток малюка залежить від змісту і характеру його взаємодії з оточенням та діяльності [35].

У процесі свого розвитку дитина під впливом обставин життя змінює місце, яке вона об'єктивно посідає в системі людських відносин. У ньому є якісно своєрідні стадії, кожна з яких має свої особливості і характеризується місцем, яке дитина займає у суспільстві, рівнем розвитку її психіки, свідомості. Внутрішнє життя, поведінка дитини теж залежать від її віку.

Основними критеріями визначення конкретних періодів дитячого розвитку є соціальна ситуація розвитку, новоутворення, які характеризують суть певного періоду і виникають в ході опанування провідною діяльністю. За його переконаннями, новий тип структури особистості та її діяльності, психічні і соціальні зміни, які вперше виникають на певному віковому щаблі, зазвичай визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, внутрішнє й зовнішнє життя, розвиток у певний період. З огляду на це сутністю вікової періодизації вважають такі ключові моменти, як соціальна ситуація розвитку, діяльність дитини, новоутворення в діяльності і особистості [43].

Соціальна ситуація розвитку. Це особливі і неповторні зв'язки, взаємини з дорослими, із соціальним середовищем. Для аналізу соціальної ситуації розвитку дитини одночасно враховують:

- взаємини із «суспільним дорослим» як представником соціальної функції(вихователем, лікарем, водієм тощо), який втілює у своїй поведінці соціальні норми й вимоги, суспільні види діяльності;
- індивідуальні, особистісні взаємини з близькими дорослими (передусім у родині);
- стосунки з дітьми, особливо з однолітками, у групі.

В соціальній ситуації розвитку виділяють дві сторони:

1. Зовнішня, яка представляє собою соціальне оточення дитини.
2. Внутрішня сторона, яка виявляється у внутрішній позиції самої дитини стосовно зовнішніх умов існування.

Коли зовнішня і внутрішня сторони вступають у протиріччя – виникає криза, яка свідчить про зміну вікового періоду. Це протиріччя, як правило, розв'язується в процесі опанування новою діяльністю [13].

Таким чином, соціальна ситуація розвитку – це специфічні, своєрідні для даного віку, виключні, єдині та неповторні взаємини між дитиною і навколишньою дійсністю, насамперед за все соціальною.

Дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли розширюється сфера взаємодії та коло спілкування дитини. Спілкування з дорослим значно ускладнюється, набуває нових форм і змісту. Дошкільнику вже недостатньо уваги дорослого і спільної діяльності з ним, оскільки завдяки мовному розвитку його можливості спілкування розширилися. Він вже здатний спілкуватися не тільки про предмети, які сприймає безпосередньо, а й предмети, відсутні у конкретній ситуації взаємодії. Зміст спілкування стає поза ситуативним, виходить за межі сприйнятої ситуації [35].

Головна потреба дошкільника – бути повноправним членом суспільства, жити і почувати себе на рівні з дорослими. Однак реально включитися у життя дорослих дитина не може через його складність і свої обмежені можливості. Саме в цьому – розриві між прагненням бути як дорослий і неможливістю реалізувати це прагнення – полягає суперечність соціальної ситуації розвитку дошкільника. Єдиною діяльністю, яка дає змогу подолати цю суперечність, є сюжетно-рольова гра, у якій дитина виконує роль дорослого як носія певних суспільних функцій, вступає у стосунки з іншими дорослими, безпосередньо не присутніми.

У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більшу роль починають відігравати однолітки, спілкування і стосунки з якими стають для неї не менш значущими, ніж взаємини з дорослими.

Соціальна ситуація розвитку дошкільника ускладнюється і диференціюється, суттєво змінюється стосунки з дорослими, які і надалі залишаються центром її життя. Якщо в ранньому віці соціальна ситуація розвитку дитини визначалися лише стосунками з близькими людьми, то в дошкільному віці - вона вступає у стосунки з ширшим соціальним світом. Те, що дитина спостерігає у світі дорослих, стає змістом її ігрової діяльності, у якій дорослий присутній опосередковано. Гра стає провідним видом діяльності. Спілкування з близькими дорослими набуває позаситуативного характеру і спонукається новими потребами. Дитина опановує нову сферу соціальних контактів – стосунки з однолітками [19, с.61].

Внутрішня позиція дошкільника щодо інших людей характеризується усвідомленням власного Я, своєї поведінки та інтересом до світу дорослих. Соціальна ситуація розвитку дитини в дошкільному віці визначається активізацією спілкування дитини з дорослими та однолітками. Спілкування з дорослими розгортається на основі значної самостійності дошкільника, розширення його пізнання оточуючої дійсності. Завдяки використанню провідного засобу спілкування - мови та постановці запитань діти потужно поповнюють свої уявлення про світ. Дошкільники задають тисячі запитань. Вони хочуть з'ясувати, чому сонце світить, звідки беруться діти, куди зникає ніч, із чого зроблені зорі та багато іншого. Перебуваючи в ролі слухача, учня, малюк вимагає ставлення дорослого до нього як до партнера, товариша. Таке співробітництво дитини з дорослим має назву пізнавального спілкування. У дошкільному віці виникає й супутня форма спілкування - особистісна, яка характеризується тим, що дитина намагається обговорювати з дорослими поведінку і вчинки інших

людей. Взаємини дошкільняти з дорослим набувають пізнавально-наслідувального змісту - малюк у іграх копіює діяльність значимого дорослого та задає йому велику кількість запитань. Однак наслідування дитиною дорослого поступово стає свідомим та вибіркоким. Також батьки залишаються організаторами та регуляторами життя дитини, впливають на формування її особистості.

Рис. 1.1.1. Форми спілкування дошкільнят з дорослими

Для багатьох дітей цього віку характерним є набуття нового соціального статусу - вихованця дитячого садка. Здебільшого залучення дитини до цього соціального інституту має значний позитивний вплив, однак відвідування дитячого садка може спричинити й деякі негативні психологічні наслідки.

Рис. 1.1.2. Психологічні наслідки відвідування дошкільням дитячого садку

Особливої привабливості і значимості набувають взаємини дошкільника з ровесниками. Стійкий інтерес до взаємодії з іншими дітьми виникає в зв'язку з ускладненням гри та розширенням сфери соціалізації дошкільника. Спілкуючись з ровесниками, дитина буде взаємини не на основі підкорення, як з дорослими, а з позицій рівності. Для розгортання системи спілкування дошкільника з ровесниками характерною є наступна динаміка, яку виокремила психолог М.Партен:

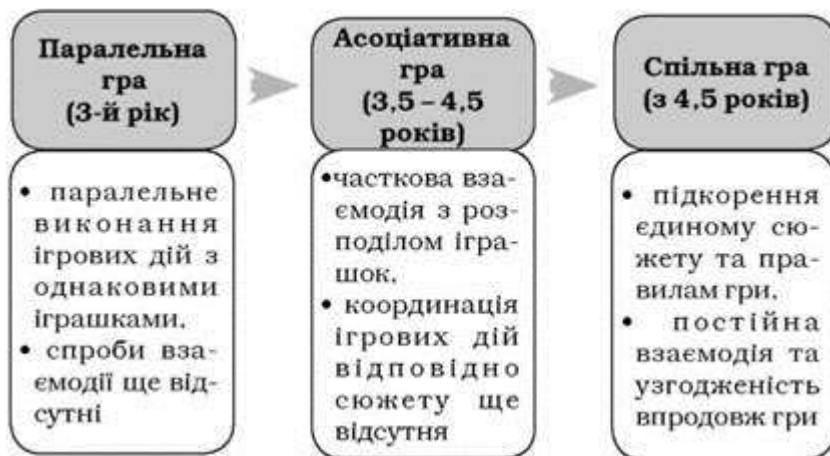

Рис. 1.1.3. Рівні соціальної взаємодії дошкільнят

Соціальна ізоляція дитини в середовищі ровесників має схильність посилюватись з віком. Внаслідок тривалої взаємодії дошкільнят у дитячому середовищі з'являються перші нестійкі, переважно одностатеві угруповання. Мають місце і вияви диференційованих, але нестійких ставлень до ровесників на основі симпатії. Серед дошкільників виокремлюються більш популярні діти, що претендують на роль лідерів, та малюки, яких уникають ровесники. Статус дитини в середовищі ровесників суттєво залежить від характеру родинної взаємодії. Так, авторитарна стратегія батьків дошкільника проектується на спроби ним пригнічувати і утискувати ровесників. Наявність вільних, турботливих стосунків дитини з батьками, братами чи сестрами зумовлює успішність її адаптації в спілкуванні з іншими дітьми [43,с.23].

Спілкування дошкільника з ровесниками призводить до ряду психологічних наслідків:

- формування навичок соціальної взаємодії,
- вдосконалення здатності підтримувати розмову та ділитись інформацією,
- вироблення комунікативної гнучкості через підкорення та домінування в ході гри,
- становлення самооцінки шляхом порівняння себе з іншими дітьми,
- розвиток емпатії, здатності до турботи.

Для дошкільного віку характерні наступні суперечності, що стимулюють психічний розвиток дитини:

Рис. 1.1.4. Базові психічні суперечності дошкільного періоду

Дані суперечності зумовлюють появу та закріплення в дошкільному віці нової провідної діяльності - ігрової, зародження якої спостерігалось ще в попередньому віковому періоді [13,с.40].

Отже, дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли розширюється сфера взаємодії та коло спілкування дитини. Спілкування з дорослим значно ускладнюється, набуває нових форм і змісту. Дошкільнику вже недостатньо уваги дорослого і спільної діяльності з ним, оскільки завдяки мовному розвитку його можливості спілкування розширилися. Він вже здатний спілкуватися не тільки про предмети, які сприймає безпосередньо, а й предмети, відсутні у конкретній ситуації взаємодії. Зміст спілкування стає поза ситуативним, виходить за межі сприйнятої ситуації.

Таким чином, головна потреба дошкільника – бути повноправним членом суспільства, жити і почувати себе на рівні з дорослими. Дитина

прагне до суспільно важливої та суспільно оцінюваної діяльності. Однак реально включитися у життя дорослих дитина не може через його складність і свої обмежені можливості. Саме в цьому - розриві між прагненням бути як дорослий і неможливістю реалізувати це прагнення – полягає суперечність соціальної ситуації розвитку дошкільника. Єдиною діяльністю, яка дає змогу подолати цю суперечність, є сюжетно-рольова гра, у якій дитина виконує роль дорослого як носія певних суспільних функцій, вступає у стосунки з іншими дорослими, безпосередньо не присутніми. У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більшу роль починають відігравати однолітки, спілкування і стосунки з якими стають для неї не менш значущими, ніж взаємини з дорослими.

Отже, дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли розширюється сфера взаємодії та коло спілкування дитини. Спілкування з дорослим значно ускладнюється, набуває нових форм і змісту. Дошкільнику вже недостатньо уваги дорослого і спільної діяльності з ним, оскільки завдяки мовному розвитку його можливості спілкування розширилися. Він вже здатний спілкуватися не тільки про предмети, які сприймає безпосередньо, а й предмети, відсутні у конкретній ситуації взаємодії. Зміст спілкування стає поза ситуативним, виходить за межі сприйнятої ситуації. Головна потреба дошкільника – бути повноправним членом суспільства, жити і почувати себе на рівні з дорослими. Дитина прагне до суспільно важливої та суспільно оцінюваної діяльності. Однак реально включитися у життя дорослих дитина не може через його складність і свої обмежені можливості. Саме в цьому - розриві між прагненням бути як дорослий і неможливістю реалізувати це прагнення – полягає суперечність соціальної ситуації розвитку дошкільника. Єдиною діяльністю, яка дає змогу подолати цю суперечність, є сюжетно-рольова гра, у якій дитина виконує роль дорослого як носія певних суспільних

функцій, вступає у стосунки з іншими дорослими, безпосередньо не присутніми. У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більшу роль починають відігравати однолітки, спілкування і стосунки з якими стають для неї не менш значущими, ніж взаємини з дорослими.

1.2 Особливості афективної сфери та соціальної поведінки дітей дошкільного віку

Емоції виникли як засіб, що дає змогу живим організмам визначати біологічну значущість зовнішніх впливів і внутрішніх станів. Це узагальнена чуттєва реакція у відповідь на сигнали, які зумовлюють зміни у фізіології організму – у свідомості людини постають не образи предметів і явищ, а переживання. Період від двох до шести років називають віком афективності, який характеризують бурхливі, нестійкі емоції, швидкий перехід від одного емоційного стану до іншого, які зумовлюють особливості соціальної поведінки дітей. Дитину легко налякати, розсердити, зацікавити, викликати в неї задоволення, радість. Вона відкрита до сприйняття і впливу емоцій, які переживають інші діти й дорослі [10, с.43]. У дошкільному віці емоції і почуття переважають над усіма сторонами життя дитини, надають їм відповідного забарвлення і виразності. Малюк ще не вміє керувати своїми переживаннями, майже завжди перебуває у полоні почуттів, які мають бурхливий, безпосередній характер. Вони швидко і яскраво спалахують і не менш швидко згасають [38, с.18]. Найсильніше і найважливіше джерело переживань дитини – її взаємини з іншими людьми. Якщо дорослі позитивно ставляться до дитини, визнають її права, виявляють увагу, то у неї переважає бадьорий, життєрадісний настрій, вона переживає емоційне благополуччя – почуття впевненості, захищеності, яке сприяє нормальному розвитку особистості дитини,

виробленню у неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до людей. Прояви ставлення до дитини викликають у неї відповідні почуття – радість, гордість, співчуття, страх, образу, гнів та ін. Вона гостро переживає як ласку, похвалу, так і розчарування, несправедливість. Емоційні порушення у дошкільнят – це одна з найважливіших проблем наукових дисциплін, що вивчають особливості розвитку в дитинстві. Спектр емоційних порушень у дитячому віці надзвичайно великий [50,с.19].

У літературі з психології, емоційне неблагополуччя у дітей, розглядається як негативний стан, що виникає на тлі важковирішуваних особистісних конфліктів і позначається на поведінці дитини. І.І. Мамайчук виділяє три групи факторів, які спричиняють емоційні порушення в дитинстві: біологічні, психологічні і соціально-психологічні [23,с.19]. Біологічні передумови емоційних порушень включають генетичні фактори. Дослідження психологів доводять наявність зв'язку між депресивними станами у дітей і аналогічними станами у їх батьків. До біологічних факторів виникнення емоційного неблагополуччя у дітей відносять і соматичну слабкість внаслідок частих соматичних захворювань. Астенічний стан дитини сприяє виникненню різних реактивних станів і невротичних реакцій переважно з астенічним компонентом. Підкреслюється підвищена частота емоційних порушень у дітей з хронічними захворюваннями, однак дослідники відзначають, що ці порушення не є прямим результатом хвороби, а пов'язані з проблемами соціальної адаптації хворої дитини.

До власне психологічних причин виникнення емоційного неблагополуччя у дітей відносять особливості емоційно - вольової сфери, зокрема порушення адекватності його реагування на впливи з навколишнього світу, нестача в розвитку навичок самоконтролю поведінки та інші суб'єктивні та об'єктивні причини [38, с.19].

Аналіз емоційних порушень у дітей з точки зору порушення

системи відносин дозволяє виділити три основні групи дітей з емоційними порушеннями.

У першу групу входять діти, емоційні проблеми яких в основному виявляються у рамках міжособистісних відносин. Вони відрізняються підвищеною збудливістю, що виражається в бурхливих афективних спалахах в процесі спілкування, особливо з однолітками. Негативні емоційні реакції у цих дітей можуть виникнути з будь-якого незначного приводу. Друга група дітей відрізняється вираженими внутрішньо особистісними конфліктами. У їхній поведінці простежується підвищене гальмування, слабо виражена товарицькість. Ці діти глибоко переживають образу, більшість з них схильні до необґрунтованих страхів. Третя група дітей характеризується вираженими внутрішньо особистісними і міжособистісними конфліктами. У поведінці дітей цієї групи переважають агресивність, імпульсивність [50, с.40-54].

А.І. Захаров описує наступні властивості особистості, які зумовлюють схильність дитини до неврозів:

- сенситивність (емоційна чутливість);
- безпосередність;
- вираженість відчуття «Я»;
- інпресивність (внутрішній тип переробки емоцій);
- латентність (потенційність – поступове розкриття можливостей особистості);
- протиріччя розвитку;
- нерівномірність розвитку [15,с. 87].

А.Фрейд виділяє наступні фактори, які зумовлюють у дитини виникнення неврозів:

1. система неусвідомлених фантазій у батьків, що приписують дитині визначену роль;
2. нехтування потребами дитини і втягування її в свою патологічну

сферу;

3. при наявності у дитини неврозу батьки розділяють її симптом чи використовують неконструктивні способи психологічного захисту [46, с.34].

Представники гуманістичної психології розглядають емоційне неблагополуччя дітей в рамках відхилень в розвитку особистості, які виникають при втраті дитиною згоди із своїми почуттями і неможливістю само реалізуватися [5,с.78-79].

З точки зору представників поведінкового напрямку психогенії порушення у дітей можуть бути обумовлені неадекватними покараннями чи схваленнями.

Отже, зрозуміло, що саме порушення афективної сфера є джерелом і є психогеніями, які зумовлюють дезадаптовану поведінку в дитинстві. Чисельні дослідження зарубіжних та вітчизняних дослідників показали акцентований вплив соціального середовища як фактору ризику виникнення психогенній в дитинстві, особливо сім'ї (В.Н. Мясіщев, А.І. Захаров, І.І. Мамайчук, А. Фрейд та ін.) [23, 46].

Для визначення впливу психогенній на поведінку дитини, розглянемо особливості соціальної поведінки в дитинстві. Соціальна поведінка не з'являється випадково, вона формується під впливом соціальних факторів у соціальному оточенні. Аналіз взаємодії особистості та її соціального оточення вимагає глибокого вивчення впливу соціальних факторів на поведінку особистості в системі суспільних відносин, макро- та мікро середовищі. Цей процес має назву соціалізації особистості.

У широкому розумінні поняття «соціалізація» використовується для визначення процесу, в якому людська істота з певними біологічними задатками набуває властивостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві. У вузькому розумінні соціалізація розглядається як процес, що забезпечує включення людини в ту чи іншу соціальну групу або

спільноту. Соціалізація є одним із провідних процесів формування особистості. Цей процес здійснюється за допомогою соціальних механізмів: засвоєння знань, умінь, навичок; імітація, ідентифікація; переконання, керівництво, навіювання, адаптація, імітація та ін. Зовнішніми факторами, що впливають на процес засвоєння соціальної інформації є соціальні інститути. Соціальні інститути – це історично усталені форми організації спільної діяльності, які забезпечують спадкоємність у використанні культурних цінностей, переданні навичок та норм соціальної поведінки. Це такі інститути як сім'я, дошкільний заклад, школа, установи та організації, неформальні групи, засоби масової інформації, комунікації, громадська думка тощо [35,с.48].

Розглядаючи соціалізацію як результат засвоєння й активного відтворення людиною (дитиною) соціального досвіду, можна виділити два її аспекти – типізацію та індивідуалізацію. Перший пов'язаний з формуванням типових для певної соціальної групи, спільноти властивостей особистості, стереотипів, еталонів, норм поведінки. У другому аспекті індивідуальність – є підсумком соціалізації. Розвиток дитини розгортається в індивідуалізованих та конкретних умовах та ситуаціях, що характеризують життєвий шлях особистості. Засвоєння знань, що входять у суспільну свідомість, не може замінити дитині її особистого життєвого досвіду.

Процес соціалізації дитини невід'ємний від засвоєння нею соціальних ролей. Коли людина реалізує свої права та обов'язки відповідно до соціальних сподівань, то вона виконує певну соціальну роль. Роль означає соціальну функцію конкретної людини, певну модель поведінки. Вона залежить від певних соціальних норм, очікувань, стосунків, взаємозв'язків між людьми в процесі спільної діяльності. Індивідуальне виконання ролі має певну особистісну ознаку, зумовлену передусім знаннями та уміннями перебувати в певній ролі. Отже, роль – це реалізована поведінка, що очікується від людини. Становище, яке

займає людина в системі соціальних відносин при виконанні ролей, визначається поняттям соціального статусу. Статус людини охоплює її права, обов'язки та привілеї, це показник становища людини в суспільстві. Усвідомлюваний вибір, моральна орієнтація людини, що виявляється у відповідній поведінці та вчинках – це соціальна позиція людини. Соціальна позиція людини - це інтегральна, найбільш узагальнена характеристика, що показує становище людини в статусно-рольовій структурі групи. Психологічно зріла людина формує сталу систему ставлень до важливих аспектів буття, для неї характерні цілісність та відносна стабільність поведінки в соціальному середовищі. Зрозуміло, що в дитинстві соціальна позиція ще не сформована, це період початкового формування соціальної поведінки, засвоєння соціальних ролей [13,с.38].

Соціальною називають поведінку людини в суспільстві серед людей. Під нею розуміється така соціальна поведінка, яка основана на загальноприйнятих у даному суспільстві нормах культури [39]

Соціальна поведінка виокремлюється в протилежність індивідуальної поведінці. Під індивідуальною поведінкою розуміється поведінка, яка не пов'язана з місцем, яке людина займає у суспільстві, чи з тими взаємовідношеннями, які в неї складаються з оточуючими людьми. Індивідуальна поведінка людини, на відміну від його соціальної поведінки, за звичай не впливає на поведінку оточуючих.

Мотивів соціальної поведінки людей може бути декілька:

це бажання привести свою поведінку у відповідність с особистими переконаннями, поглядами і відношенням до людей, яких ця поведінка безпосередньо стосується;

- це бажання відповідати очікуванням оточуючих людей;
- це прагнення впливати на оточуючих людей;
- це пряме бажання зробити щось конкретне для людини, на якого спрямований даний проступок;

- це просто бажання бути як усі, не виокремлюватися серед інших людей, чи навпаки, бути не схожим на інших людей.

Розвиток соціальної поведінки в дитинстві тісно пов'язаний з розвитком мотиваційної сфери та спілкування. В основі соціальної поведінки лежить формування і розвиток мотиву афіліації. Афіліація – це потяг до людей. В основі цього мотиву і відповідній йому мотивації соціальної поведінки лежить прихильність дитини до близьких для неї дорослих людей, яка формується ще в період немовляти. Якщо в цьому віці прихильність до людей не виникає, у такої дитини не буде формуватися і відповідна мотивація [38,с.48]. Однак, однієї дитячої прихильності для формування потягу дитини встановлювати і зберігати позитивні взаємостосунки з оточуючими людьми недостатньо. Необхідно, щоб її власний життєвий досвід спілкування з іншими людьми був позитивний, щоб від спілкування і взаємодії з іншими людьми дитина отримувала задоволення, а не неприємності. Чим більше різноманітних потреб буде задовольнятися в процесі спілкування дитини з людьми, тим більш вірогідним є формування у неї вираженого потягу до людей. І, навпаки, чим більше негативу отримує дитина в результаті спілкування з людьми, тим більш вірогідно, що замість позитивно спрямованої потреби афіліації у неї сформується страх бути знехтуваною людьми. Послаблення афіліативного потягу дитини до людей супроводжується тенденцією «потяг від людей» [10,с.21]. Ця тенденція характеризується не стільки страхом контактів з людьми і не підвищенням ворожого ставлення до них, скільки послабленням потреби у спілкуванні з людьми.

Найбільш важливі для усього дошкільного дитинства зміни в мотивах соціальної поведінки відбуваються в молодшому дошкільному віці. Підставою для цього є факт, згідно у більшості дітей раннього віку не спостерігаються достатньо розвинуті мотиви і сама соціальна

поведінка, а у більшості старших дошкільників вже є явно виражені мотиви соціальної поведінки і сама соціальна поведінка [8,с.32].

В молодшому дошкільному віці з'являється і починає розвиватися важлива психологічна якість, яка в подальшому відіграє суттєву роль у розвитку дитини. Це – потяг до визнання і схвалення з боку оточуючих людей. Соціальна поведінка дітей молодшого дошкільного віку пов'язана з мотивацією успіху. У дітей молодшого дошкільного віку з'являється вміння пов'язувати у своїй свідомості власні досягнення в тій чи іншій діяльності із власними здібностями та можливостями, встановлювати рівень можливих досягнень для себе, реально оцінювати ситуацію. При цьому у дітей спостерігається здатність розрізняти ступінь складності задач, що розв'язуються, із привабливістю успіху в їх розв'язанні [3,с.39].

В дошкільному віці розвивається просоціальна поведінка. Активне включення дітей в групові ігри, в яких вони намагаються отримати визнання, авторитет, стати лідерами, сприяє розвитку у них про соціальної поведінки, так як саме така поведінка особливо цінується дітьми цього віку. Вони позитивно ставляться до тих, хто добрий, готовий допомогти і поділитися з іншими тим, що в них є. Діти рано починають розуміти цінність таких особистісних властивостей і самі намагаються поводитися відповідним чином в колі однолітків. У більшості дітей цього віку в групових іграх з іншими дітьми спостерігаються явні ознаки розвинутих мотивів про соціальної поведінки, таких як альтруїзм [23,с.48].

У процесі розвитку мотивації соціальної поведінки дітей очевидною є залежність між про соціальною поведінкою та емпатією. Слід відзначити, що у дітей дошкільного віку спостерігається розходження між думками, переживаннями і діями. Дитина не здатна до розсудливих вчинків. Розходження між думками, переживаннями і реальною поведінкою дитиною пояснюється тим, що вона не знає і не

уявляє, як слід поводити себе в тій чи іншій ситуації, тобто дитині не вистачає власного досвіду. На розвиток соціальної поведінкової тенденції впливають допитливість дитини, її інтерес до ігри, а також такі соціальні мотиви, як мотив влади, мотив досягнення успіху, мотив престижу та інші. На соціальну поведінку дитини впливають вимоги батьків та їх оцінка досягнень дитини. Негативними чинниками формування соціальної поведінки виявляються недооцінка батьками здібностей дитини та неадекватні вимоги батьків до неї [39,с.34].

Більшість дітей дошкільного віку співвідносять свої успіхи та невдачі в діяльності відповідними реакціями на них. У цьому віці спостерігаються перші прояви самооцінки, в основному після успіху в діяльності. Коли дитина співвідносить свої успіхи і неуспіхи з результатами аналогічної діяльності, яку виконують інші, вона навчається правильно оцінювати власні можливості.

Дошкільники вже орієнтуються на дотримання соціальних (етичних і моральних) норм поведінки. Дитина не тільки сама готова демонструвати повагу і розуміння оточуючих людей, але й вимагає того, щоб і до неї оточуючі люди відносилися відповідно [39,с.115].

Прагнення отримати схвалення з боку дорослих, встановити і зберегти позитивні взаєностосунки з ними є найбільш значущим мотивом соціальної поведінки протягом всього дитинства. Другим важливим мотивом соціальної поведінки дошкільників виступає прагнення до самоствердження. У сюжетно-рольовій грі це прагнення проявляється в тому, що дитина намагається взяти на себе головну роль у грі, керувати іншими учасниками гри, не боїться вступати з ними у змагання.

Діти старшого дошкільного віку характеризуються тим, що вони приділяють значну увагу оцінкам дорослих. Дитина не чекає такої оцінки, а сама активно прагне отримати схвалення з боку дорослих. Це свідчить про те, що дошкільник вступає у період особистісного

розвитку. У старшого дошкільника виникає визначена су порядність мотивів, завдяки чому вони навчаються діяти, орієнтуючись на значущі мотиви, протистояти хвилиним бажанням, які знаходяться у протиріччі із суспільними нормами моралі.

Отже, період від двох до шести років називають віком афективності, який характеризують бурхливі, нестійкі емоції, швидкий перехід від одного емоційного стану до іншого, які зумовлюють особливості соціальної поведінки дітей. У дошкільному дитинстві підвищується значущість мотивів соціальної поведінки. У цей період посилюються позитивні мотиви соціальної поведінки: мотиви аффіліації, досягнення успіху, влади, досягнення успіху, престижу, просоціальної поведінки. На розвиток соціальної поведінки в дошкільному віці впливають допитливість дітей, їх інтерес до гри, прагнення до спілкування, а також оцінки діяльності та особистісних властивостей дітей їхніми батьками.

1.3. Аналіз причин та проявів поведінкових розладів у дітей

В умовах розбудови українського суспільства, послідовного й цілеспрямованого вирішення складних проблем економічного, політичного, соціального й культуротворчого змісту особливої гостроти й актуальності набувають питання виховання особистості, прилучення дітей до високих морально-правових норм та цінностей життя, естетики взаємин між людьми. Складність процесу формування особистості, наявність факторів негативного впливу в суспільному середовищі відбиваються на свідомості й поведінці певної частини дітей, в яких система моральних, правових, естетичних цінностей ще не знайшла достатнього становлення й зміцнення. З наявних поведінкових проблем дитинства віку найпоширенішою є такий психологічний розлад як стан дезадаптації. Це одна з найчастіших і найсерйозніших соціальних проблем, що вимагає негайного вирішення на практичному рівні.

Сутність дезадаптованої поведінки дітей віку є тим питанням, яке є предметом наукового пошуку фахівців у галузі психології, медицини, соціології, кримінології, а також педагогіки. Акумулюючи на цьому питанні свою увагу, О.В. Проценко зазначає, що під дезадаптацію в широкому сенсі можна розуміти будь-які розлади адаптації. На думку багатьох психологів стан дезадаптації означає процеси, що виходять за межі психічної норми, але не сягають ступеня хвороби. Дезадаптація являє собою окремі вчинки або систему вчинків, які суперечать прийнятним у суспільстві правовим або моральним нормам [39, с.34-39]. Норма є існуючим у соціальній спільності чи групі стандартом, зіставлення з яким визначає прийнятність і досконалість об'єктів, процедур і продуктів діяльності. Норма – це сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільнота (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів із метою здійснення діяльності (поведінки) устанавленого зразка (типу). Нормативні вимоги і чекання фіксуються і виражаються як у вербальній (писані закони, інструкції, кодекси), так і невербальній (наприклад, символічна атрибутика) формі. Функціональна роль соціальних норм полягає перш за все в тому, що суб'єкт діє відповідно до їх розпоряджень або вимагає від інших суб'єктів відповідної поведінки. Порушення норм викликає акт відповідної дії (санкцію) [45,с.34].

За визначенням Д.М. Ісаєва, реакції дезадаптації в дітей – це відносно короткочасні, спровоковані ззовні розлади, що виникають при зіткненні особистості з важкими або непереборними обставинами й порушують нормальне пристосування до умов існування. Виникнення дезадаптації можливе не при дезорганізації окремих складників, а тільки при порушенні функціональних можливостей усієї адаптаційної системи в цілому. Деякі спеціалісти оцінюють адаптацію як «передхворобу», тобто ці стани в дітей є факторами ризику й можуть призвести до різних захворювань [18,с.49].

Деадаптація – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до соціальних умов у формі порушень поведінки, конфліктних стосунків, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, перекручень в особистісному розвитку без ознак вираженої інтелектуальної недостатності [2,с.34].

У цілому непатологічні форми деадаптації відрізняються від патологічних адекватністю зовнішнім впливам, психологічною зрозумілістю. Вони виникають протягом певного проміжку часу внаслідок стресу.

Розв'язання цієї проблеми потребує залучення кваліфікованих спеціалістів-психологів, педагогів, головними напрямками діяльності яких повинні стати: психолого-педагогічна консультативна робота з батьками, дітьми, педагогами. Деадаптаційні проблеми, які ускладнюють розвиток і соціалізацію дітей, порівняно недавно стали об'єктом наукових досліджень.

Чинники детермінації поведінкових розладів у дітей дошкільного віку є тим питанням, яке набуває в сучасних умовах організації виховної роботи актуального характеру. У цей період у дітей відбувається процес адаптації до соціальних умов. У дитинстві закладається та формується особистість, соціальна пристосованість, вищий рівень довільної поведінки тощо. Саме тому період дитинства віку відіграє винятково важливу роль у формуванні соціально значущої поведінки дітей.

Аналіз психолого-педагогічних педагогічних поглядів на проблему деадаптованої поведінки дітей дошкільного віку дозволив визначити роль мікросоціального середовища у виникненні станів деадаптації [9,с.21].

Як вважав О.Захаров, причину виникнення симптому психогенної деадаптації треба шукати не тільки в самій дитині, а, головним чином, у її взаємодії з навколишнім світом [15, с.81].

Найпоширенішим для більшості дослідників було усвідомлення дезадаптованої поведінки як прагматичного ставлення дитини до соціального і природного середовища. Детермінанти дезадаптованої поведінки дітей, можна об'єднати у три основні групи:

причини, пов'язані з особливостями психічного розвитку дитини;

причини, пов'язані з особливостями виховання у сім'ї;

причини, пов'язані з особливостями навчально-виховного процесу.

Здійснений аналіз наукової літератури у галузі психології, соціології, дефектології, психофізіології, педагогіки дозволив виділити основні чинники детермінації соціально дезадаптованої поведінки дітей дошкільного віку. До них віднесено біологічні, психологічні, соціальні, педагогічні чинники. Зрозуміло, що кожний із них має складну структуру, знаходиться у відповідному ієрархічному взаємозв'язку та потребує ретельного аналізу з погляду нейтралізації його деструктивного впливу на процес розвитку дитини (рис.1.2.1.).

Біологічні чинники детермінації дезадаптованої поведінки дітей. На поведінку дитини значний вплив має фізичне і психічне нездоров'я, а також протиріччя між рівнем її домагань та можливостями їх реалізації. За результатами досліджень медиків і психологів, серед дошкільнят відсоток дітей з невротичними відхиленнями досягає 36% [9,с.34]. Серед нервово-психічних захворювань найпоширенішими в молодших школярів є три види неврозів: істерія, неврастенія, невроз нав'язливих станів. Кожен з них виникає за певного типу вищої нервової діяльності і темпераменту.

Чинники дезадаптованої поведінки

Біологічні чинники:	Психологічні чинники:	Соціальні чинники:	Педагогічні чинники:	Криміногенні чинники:
нервово-психічні захворювання (істерія, неврастенія, невроз нав'язливих станів), синдром гіперактивності, генетичні ускладнення, фізіологічні аномалії та ін.	психопатологія, порушення психічності, сфери, негативізм, свавілля, неслухняність, агресія, інфантилізм, неврози), гальмується розвиток суб'єктивних якостей, дисгармонія психолого-соціального розвитку, нестійкість уваги, швидке виснаження.	негативний вплив соціального мікро середовища, негативне ставлення до дитини батьків та вихователів, авторитарний стиль сімейного виховання, соціально-педагогічні ситуації взаємної байдужості, "односторонньої симпатії", взаємної агресії та ін.	недоліки навчально-виховного процесу, відсутність у виховному процесі природних стимулів, вербальний принцип побудови навчання та ін.	вживання батьками алкоголю, тютюнопаління, проба наркотичних та токсичних речовин, криміногенний тип сім'ї, сімейне неблагополуччя та ін.

Рис. 1.2.1. Причини дезадаптованої поведінки дітей

За дослідженнями науковців, основними причинами погіршення стану здоров'я дітей є відсутність належної культури здоров'я, достатніх засобів для його зміцнення, низький рівень пропаганди здорового способу життя, незадовільний стан медичного обслуговування. Сучасні вчені прогнозують подальше погіршення здоров'я дітей, що обов'язково вплине і на наступні покоління. До біологічних чинників детермінації дезадаптованої поведінки дітей дошкільного віку відносять також генетичні ускладнення, фізіологічні аномалії [39, с.67].

Психологічні чинники детермінації дезадаптованої поведінки дітей дошкільного віку. Психічний фактор у житті людини відіграє надзвичайно важливу роль, він наділений протилежними властивостями: з одного боку, цей фактор має вирішальне значення для розвитку суто людських якостей психіки, з іншого – може виявлятися як хворобливе джерело, яке спричиняє психічні порушення. Психічні впливи на дитину (як позитивні, так і негативні) починаються раніше ніж вона з'являється на світ, в період пренатального розвитку. Дуже рано дитина починає спочатку відчувати, а потім і розуміти, чи повністю задоволені її біологічні потреби та потреби в емоційному спілкуванні. У дитини рано з'являється усвідомлення різних рольових функцій в сім'ї відношень з батьками. При цьому, якщо середовище стабільне, якщо вимоги до дитини адекватні її віку, можливостям, розумно мотивовані, якщо вона оточена турботою, є бажаною, якщо навчання своєчасне, не примусове і сприяє виявленню, розвитку потенційних можливостей, якщо у відношеннях встановлюється гармонічний стереотип, то можна прогнозувати нормальний психічний розвиток [41,с.46].

Отже, нормальний розвиток дитини і формування успішно діючих захисних механізмів можливо лише при умові хорошого пристосування до соціального оточення. Ізоляція від батьків робить неможливим формування почуття любові, спричинює появу стійкого страху та агресивності, стає перепорою для соціалізації. Однією з причин поведінкових розладів у дітей є порушення спілкування. Значимою особою для дитини є вихователь дошкільного закладу. Неправильна поведінка педагога відіграє значну роль в генезі дезадаптації дитини в дошкільному закладі. Дидактогенії (порушення психогенного характеру, спричинені непрофесійними, некоректними вчинками педагогів) досить часто зустрічаються в дошкільному віці. Знання або незнання закономірностей дитячого розвитку дозволяє педагогам попереджати або, навпаки, провокувати дитячі дезадаптації.

В останні роки зростає кількість дітей з порушеннями емоційно-вольової сфери. До них належать:

- негативізм – немотивований і нерозумний опір дитини впливу навколишніх людей;
- свавілля – дії дитини, що суперечать вимогам, порадам старших;
- неслухняність (витівки, пустування, проступки) – психічний стан, який полягає в протидії без видимих та чітких мотивів усім виховним нормам;
- агресія (у дошкільнят зустрічається вербальна і фізична агресія);
- інфантилізм – збереження рис характеру, притаманних ранньому віку.

Накопичення в дитини негативних емоцій призводить до порушення її душевної рівноваги, що виявляється в пригніченості, апатичності, плаксивості, дратівливості, немотивованих страхах, тривожності в одних дітей та розгальмуванні, підвищеній руховій активності, некерованості в інших.

Д.М. Ісаєв виділяє ситуації підвищеного ризику, що призводять до виникнення дезадаптації в дітей. У дитинстві віці це, по-перше, втрата почуття безпеки, захищеності (ворожа жорстка сім'я, надмірно вимоглива сім'я; поява нового члена сім'ї; суперечливе виховання або зміна його типу; втрата або хвороба близької людини, негармонійна сім'я; вороже оточення за межами сім'ї). По-друге, беззахисність через відрив від сім'ї (переміщення в чужу сім'ю, направлення в дитячу установу, госпіталізація [18,с.20].

Виділяють також соціально-педагогічні ситуації, які сприяють зародженню психогенної дезадаптації. До них належать ситуації “взаємної байдужості”, “односторонньої симпатії”, “взаємної агресії”, “пригнічення активності дитини”, “інфантилізації дитини”. За таких умов у дитини в мікросоціумі формуються особистісні якості занедбаності; спостерігається дисгармонія психо-фізіологічного та

соціального розвитку, порушення самосвідомості особистості; дитина стає соціально дезадаптованою.

Більшість авторів вважають, що дезадаптивна поведінка не усвідомлюється дитиною дошкільного віку і виникає через спрацьовування механізмів психологічного захисту. Механізми психологічного захисту (за З.Фрейдом) є вродженими, запускаються в екстремальній ситуації й виконують функцію «зняття внутрішнього конфлікту», тобто виступають як засіб вирішення конфлікту між свідомістю і несвідомим. О.І. Захаров, Д.М. Ісаєв вважають, що для всіх форм неврозів характерний неусвідомлюваний невротичний захист від настільки ж неусвідомлюваної тривоги, неусвідомлюване невдоволення своїм статусом у соціальному мікро середовищі (сім'я, однолітки й т.п.) з настільки ж неусвідомленою агресивністю в його відношенні й, нарешті, неусвідомлюване прагнення до подолання (приспосувальна діяльність), що набуває форм настільки ж неусвідомлюваного невротичного реагування [15,18, 46].

Стан, в якому виявляється дезадаптація часто позначають терміном «депривація». Найбільш часто термін «депривація» використовують для позначення втрати, позбавлення внаслідок недостатнього задоволення основних психічних потреб [49,с.22]. Поняття це склалося на межі психіатрії, психології та педагогіки і останнім часом привертає все більше уваги дитячих педагогів. Виділяють такі види депривації:

1. Депривація материнська (емоційна), виникає в ранньому дитинстві (Р. Шпиц) у зв'язку з недостатністю контакту з матір'ю. Клінічне вираження цієї депривації проявляється в афективних, невротичних і психотичних розладах. Найбільш яскраве вираження наслідків цієї депривації спостерігається у дітей, які знаходяться в закладах інтернатного типу. Патеріальна депривація пов'язана з відсутністю батька або з його відчуженістю від дитини.

2. Депривація сенсорна, пов'язана з обмеженим предметним середовищем і дефіцитом подразників органів чуття. Незадоволеність потреби в накопиченні знань може стати фактором депривації і супроводжуватися появою внутрішніх конфліктів. Цей вид депривації також виявляється у дітей з інтернатів.

3. Депривація соціальна – недостатність контактів з оточуючим середовищем, яке впливає на психічний розвиток дитини («синдром Каспара Хаузера»), або порушення вже існуючих механізмів соціальної адаптації, що може спричинити виникнення депресій, тяжких неврозів, психогенних психозів.

Депривація може мати місце не тільки в закладах інтернатного типу, а також і в родині, де може бути відсутня мати, чи вона недостатньо емоційно ставиться до дитини. В такому випадку використовують поняття часткової або прихованої депривації. Депривація тим більш патогенна, чим молодша дитина і чим більше потреб вона охоплює [34, с. 56].

Отже, поведінкові розлади у дітей – це спровоковані зовні розлади, що виникають при зіткненні особистості з важкими або непереборними обставинами й порушують нормальне пристосування до умов існування. Виникнення дезадаптованої поведінки можливе не при дезорганізації окремих складників, а тільки при порушенні функціональних можливостей усієї адаптаційної системи в цілому. Дезадаптація – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до соціальних умов у формі порушень поведінки, конфліктних стосунків, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, перекручень в особистісному розвитку без ознак вираженої інтелектуальної недостатності. Зовнішніми проявами дезадаптації є: агресія відносно людей і речей, надмірна рухливість, постійні фантазії, упертість, страхи, нездатність зосередитися на діяльності, невпевненість, підвищена збудливість, конфліктність, замкненість, небажання

відвідувати дошкільний заклад, сором'язливість, тривожність, уразливість, ранимість, занепокоєння та інші. В даному питанні привертає увагу ідентичність зовнішніх проявів у поведінці та емоційному стані при різних психічних станах (від крайніх варіантів норми до важких психічних захворюваннях), тому корекційній роботі повинна передувати ретельне діагностування дитини.

Поведінкові розлади відрізняються від патологічних адекватністю зовнішнім впливам, психологічною зрозумілістю. Вони виникають протягом певного проміжку часу внаслідок стресу. Деадаптивна поведінка не усвідомлюється дитиною дошкільного віку і виникає через спрацьовування механізмів психологічного захисту, які є вродженими, запускаються в екстремальній ситуації й виступають як засіб вирішення конфлікту між свідомістю і несвідомим. Деадаптована поведінка в дитинстві є реакцією на незадоволення базових потреб дитини – любові, турботи, піклуванні. Тривале перебування дитини і в таких умовах зумовлює деривацію, яка і формою відповіді на неадекватні умови життя і виховання. Часто розвиток в умовах деривації гальмує психічний розвиток.

РОЗДІЛ 2. Психолого-педагогічний супровід дітей з поведінковими розладами

2.1. Психодіагностика проявів порушення поведінки в дитинстві

Теоретичний аналіз зазначеної проблеми дозволив розкрити сутність, різновиди, чинники детермінації поведінкових розладів у дітей, обґрунтувати необхідність упровадження на практиці психолого-педагогічних умов, покликаних забезпечити ефективну корекцію психогенній у поведінці дітей. Повноцінна психолого-педагогічна корекція порушень поведінки дітей неможлива без психодіагностики, без ретельного вивчення певної проблеми.

Оскільки поведінкові розлади в дитинстві характеризуються різноманітними проявами, доцільно використовувати комплекс діагностичних процедур, який дозволить максимально повно розкрити можливий діапазон проявів дезадаптованої поведінки дітей.

З цією метою проводиться спеціальна діагностика з урахуванням віку та особливостей умов життєдіяльності дитини. Для розв'язання поставлених у дослідженні задач були використані наступні методи дослідження:

1. Проективна методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (Р.Бернс, С.Коуфман).

Ця методика дає інформацію про суб'єктивну сімейну ситуацію досліджуваної дитини. Він допомагає виявити ставлення дитини до членів сім'ї та визначити рівень тривожності дитини, наявності конфліктності, почуття неповноцінності, ворожості [22,с.38]. Для тесту КМС розроблена система оцінки, виділено 5 симптомокомплексів.

- 1) сприятлива сімейна ситуація (спільна діяльність усіх членів сім'ї, адекватне розташування людей на аркуші).

2) Тривожність (штриховка, лінії з сильним натиском, стирання, подвійні чи переривчасті лінії, підкреслювання окремих деталей).

3) Конфліктність (бар'єри між фігурами, витирання окремих фігур, відсутність головних частин тіла, виокремлення окремих фігур або їх ізоляція, член сім'ї, що стоїть спиною, переважання речей).

4) Почуття неповноцінності (автор малюнка непропорційно маленький, розташування фігур у нижній частині аркуша, лінія слабка і переривчаста, ізоляція автора від інших, відсутність автора, автор стоїть спиною).

5) Ворожість (одна фігура на іншому аркуші або на протилежному боці папера, агресивна позиція фігури, закреслена фігура, деформована фігура, обернений профіль, руки, розведені в сторони; пальці довгі, підкреслені). Інтерпретація результатів наведена у додатках (Додаток А).

2. Тест «Малюнок людини» (Ф.Гудінаф, К.Маховер). Даний тест дозволяє оцінювати когнітивні особливості дитини (способи побудови цілісного образу, координацію око-рука, сформованість загальних уявлень про будову людського тіла тощо) і особливості особистості [38]. Дані, отримані за допомогою цієї методики дозволяють висунути гіпотезу про те, в яких сферах у дитини психологічні проблеми. Дитині пропонують намалювати людину, усю, цілком, якнайкраще. Показники розумового розвитку наведені у додатках (Додаток Б).

3. Проба Де Греєфе. Дана експериментальна процедура є прийомом дослідження самооцінки дітей. Дитині демонструють намальовані три однакові кола і кажуть: «Перед тобою три кола: перше означає твого вихователя, друге – тебе самого, третє – хлопчика (дівчинку) з твоєї групи (називають ім'я). Від кожного кола треба провести лінію. Від того, хто з вас самий розумний, треба провести найдовшу лінію; від того, хто найменш розумний – найкоротшу; від того, хто середній – середньої довжини». Після виконання завдання

дитині пропонують пояснити своє рішення. У нормі діти дошкільного віку найдовшу лінію проводять від кола вихователя [36].

4. Анкета визначення тривожності, агресивності й імпульсивності дитини (П. Бейкер, М. Алворд). Дана анкета дозволяє визначити рівень дитячої тривожності, агресивності й імпульсивності на підставі зіставлення результатів анкетування фахівців і батьків дитини [20]. Текст анкети та нормативи оцінювання результатів наведені в додатках (Додаток В).

Отже, використання комплексу діагностичних методик дає можливість об'єктивно оцінити особливості психофізичного розвитку дітей.

Для визначення проявів дезадаптованої поведінки дітей було сформовано дві групи: контрольна та експериментальна на базі Херсонського закладу дошкільної освіти №85 Херсонської міської ради. Дослідження проводилось дистанційно.

За всіма симптомокомплексами середньоарифметичні показники в експериментальній групі знаходяться у межах високого рівня; результати контрольної групи у межах середнього рівня, а за симптомокомплексом «відчуття неповноцінності в сімейній ситуації» - у межах низького рівня. Діти експериментальної групи часто негативно реагують на умови існування сім'ї, це проявляється у підвищеній тривожності, конфліктності, ворожості. Такі діти гостро відчують свою неповноцінність у сімейній ситуації. Частотний аналіз результатів виконання методики «КМС» представлений у таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1.

Порівняльний аналіз родинних стосунків в контрольній та експериментальній групах

Симптомокомплекси малюнка сім'ї	Контрольна група (N=25)		Експериментальна група (N=12)	
	X	Рівень	X	Рівень
1. Ситуація в сім'ї	4,7	Середній	9,3	Високий
2. Тривожність	4,1	Середній	10,2	Високий
3. Конфліктність	5,2	Середній	10,1	Високий
4. Відчуття неповно- цінності в сім'ї	2,8	Низький	11,7	Високий
5. Ворожість	3,1	Середній	11,5	Високий
Σ	3,98	Середній	10,56	Високий

Якісний аналіз виконання методики «Кінетичний малюнок сім'ї» дозволив з'ясувати особливості родинних стосунків у сприйнятті дитини, показав їх значні відмінності в контрольній і експериментальній групах. За результатами цього тесту можна судити, що далеко не у всіх сім'ях панує атмосфера позитивних дитячо-батьківських відносин. Незадоволеність своїм положенням в сім'ях продемонстрували майже всі діти з дитячого санаторію, які брали участь у дослідженні.

Розподіл результатів за рівнями розвитку досліджуваних представлений у таблиці 2.2.2.

Таблиця 2.1.2.

Розподіл результатів виконання методики «Малюнок людини» за рівнями розвитку в контрольній та експериментальній групах (%)

Група	Рівні розвитку			Проблеми розвитку		
	1	2	3	Когнітивні	особистісні	комунікативні
Контрольна	8	80	12	24	40	44
Експериментальна	83,3	16,7	-	91,7	91,7	83,3

Аналіз методики «Малюнок людини» показав узгодженість результатів його виконання з результатами виконання тесту «КМС» і

дозволив виявити рівень і специфічні проблеми розвитку досліджуваних експериментальної групи. Кількісні показники свідчать про наявність особистісних, когнітивних і комунікативних проблем у дітей експериментальної групи. Досліджувані експериментальної групи не продемонстрували жодного результату третього рівня (відповідає 6 рокам), більшість з них (83,3%) продемонстрували 1 рівень розвитку, який відповідає 4 рокам, хоча 83,3% досліджуваних цієї групи вже виповнилося 5 років.

Діти експериментальної групи в більшості зображували руки і ноги однією лінією, тоді як в контрольній групі 50% досліджуваних малювали подвійними лініями. Малюнки досліджуваних експериментальної групи, в більшості випадків, схематичні зображення, тобто такі, на якому людина виглядає ніби зібраною з окремих деталей. Зображення на малюнках дітей контрольної групи більш пластичні.

Малюнки досліджуваних експериментальної групи відрізняються значною кількістю самовиправлень, що є найпоширенішою ознакою тривожності. Демонстративні тенденції (наявність необов'язкових деталей, прикрашання), навпаки, виявилися у досліджуваних контрольної групи, що є показником їх впевненості, високої самооцінки. На малюнках досліджуваних експериментальної групи частіше спостерігаються ознаки астенизації, депресій, імпульсивності – слабкий натиск на олівець, зменшення розмірів малюнка, порушення симетрії. У досліджуваних експериментальної групи частіше зустрічаються пози і зображення людини, характерні для інтровертів (притиснуті до тіла руки, витягнута вгору фігура), у досліджуваних контрольної групи ознак інтровертованості майже не спостерігається, що є нормою для дітей дошкільного віку.

Виконання проби Де Греєфа, спрямованої на дослідження самооцінки у дітей показало, що досліджувані контрольної групи продемонстрували тенденцію до завищеної самооцінки і адекватність в

оцінці дорослого. Найбільш поширеною схемою була така: 1 – дорослий, 2 – сама дитина, 3 – інша дитина (68%), серед досліджуваних експериментальної групи таку схему позицій обрали 16,7%, для дітей цієї групи більш характерною була тенденція до заниженої самооцінки і адекватної оцінки дорослого.

Результати дослідження тривожності, агресивності представлені в таблиці 2.1.3. Кількісний аналіз результатів дослідження тривожності, агресивності й імпульсивності показав, що найбільш яскраво (91,7%) у досліджуваних експериментальної групи виражені тривожність та імпульсивність, 50% таких досліджуваних продемонстрували агресивність. Отримані результати показали, що діти, які знаходяться тривалий час поза родиною постійно перебувають у стані тривожного очікування, не володіють засобами психологічного захисту, часто проявляють агресивність як форму захисту.

Таблиця 2.1.3.

Розподіл за рівнями результатів дослідження тривожності, агресивності й імпульсивності в контрольній та експериментальній групах (%)

Критерій дослідження	Контрольна група			Експериментальна група		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Тривожність	12	72	16	-	8,3	91,7
Агресивність	24	52	24	8,3	50	41,7
Імпульсивність	16	48	36	-	8,3	91,7

Таким чином, експериментальне дослідження особливостей розвитку дітей в умовах перебування у відриві від сім'ї виявило наявність у них деприваційного синдрому (шпиталізм), що зумовило в них психогенну дезадаптацію. Пізнавальний розвиток досліджуваних відзначається гальмуванням у розвитку сприймання, що зумовлює

недоліки мислення, мовлення, опосередкованої пам'яті; емоційний статус характеризується високою тривожністю, страхами, агресивними тенденціями та імпульсивністю поведінки; особистісні особливості проявляються у відсутності навичок продуктивного спілкування при наявності вираженої потреби у любові та повазі.

2.2. Організація і зміст психологічного супроводу дітей з поведінковими розладами

При проявах поведінкових розладів дитина потребує підтримки. Тактика психолого-педагогічного впливу повинна обиратися в залежності від природи дезадаптованої поведінки дитини. Доцільно включати прояви дезадаптованої поведінки в контекст гри, надавши їй новий, соціально корисний зміст і за допомогою ігрової ситуації емоційно позитивно розв'язати психодраму [39,с.130].

Психологічний супровід передбачає соціалізацію психогенно дезадаптованої поведінки шляхом навчання дитини контролю власних агресивних тенденцій чи вираженню їх у формах, прийнятних у відповідному суспільстві.

Психологічну корекцію соціально дезадаптованих форм поведінки проводять різними методами за такими напрямками:

1. Ігрова діяльність.
2. Вилучення зі звичайного оточення та залучення до коригуючого середовища чи групи.
3. Творче самовираження (продуктивні та зображувальні види діяльності)
4. Сублімування агресії у соціально схвалювану діяльність.
5. Сублімування агресії в спорт.
6. Участь у тренінговій групі з метою формування навичок конструктивної взаємодії та більш адаптованої поведінки.

На всіх етапах спільної роботи поведінка спеціаліста є провідним джерелом підкріплення позитивних змін у поведінці дитини, а його особистість основним «інструментом» його професійної діяльності [34]. Для формування гармонійних взаємин батьків і дітей дошкільного віку має бути застосований спеціальний комплекс взаємодії педагогічного колективу дошкільного закладу і сім'ї. Він повинен бути злагодженою системою форм і методів роботи, яка керується загальною метою – забезпечення дієвості педагогічних умов формування гармонійних взаємин батьків і дітей старшого дошкільного віку. Розробка програми формувального експерименту має три складові: корекційна робота з дітьми; створення у батьків педагогічно рефлексивної позиції щодо своїх дітей; тренінг оволодіння батьками уміннями використовувати адекватні методи співробітництва з дітьми [25,с.51].

Особливого значення набуває робота, спрямована на оптимізацію соціального оточення соціально дезадаптованої дитини.

Корекційна робота з дітьми має включати декілька напрямів: казкотерапію, ігротерапію та застосування методів ігрової терапії при взаємодії з дітьми. Застосування казкотерапії сприяє тому, що дитина на вербальному та емоційному рівні має змогу усвідомити, що означає «добро» і «зло», приміряти ролі того, хто ображає та кого ображають, сильного та слабкого, турботливого та байдужого, побувати в ролі одного із батьків та об'єктивно оцінити свій вчинок, а також по-новому подивитись на довкілля та близьких людей. Ігротерапія використовується як своєрідна сфера, в якій відбувається налагодження взаємин дитини з близькими людьми та довкіллям.

Програма ігротерапії може складатися із трьох блоків.

Метою першого блоку є об'єднання дітей і дорослих у підгрупи, створення доброзичливої атмосфери взаєморозуміння, підтримки, бажання допомогти у вирішенні проблем. Заняття включають розважальні, рухливі та предметні ігри [42,с.25].

Метою другого блоку – основного – є корекція неконструктивних форм спілкування та негативних особистісних рис. Заняття дають змогу доповнювати та змінювати заплановані методи та прийоми корекції з урахуванням індивідуальних проблем кожної дитини в процесі спільних видів діяльності (читання казок, розповідей, художньої творчості). З батьками проводяться обговорення та розігрування конфліктних ситуацій, складання міні-творів.

Третій блок має на меті закріплення сформованих навичок конструктивного спілкування у спільних іграх батьків і дітей. Прийоми, що застосовуються на цьому етапі, дають змогу перевірити наявність у батьків умінь попереджати конфліктні ситуації, сприяють взаєморозумінню, рефлексії та контролю власної поведінки.

Програма педагогічної корекції, зокрема у дослідженні О.В. Проценко, передбачає: гармонізацію батьківсько-дитячих взаємин у ситуаціях нерозуміння базових факторів розвитку дитини, її потреб та відповідної їм динаміки взаємин; підвищення чутливості батьків до почуттів та переживань дітей на основі розуміння їх поведінки; накопичення батьками знань щодо організації ефективного спілкування в сім'ї [39,с. 46-51]. Під час реалізації корекційної програми можна використовувати колективні, групові та індивідуальні форми роботи з батьками: індивідуальні консультації на запит батьків, теоретичні семінари, групові дискусії, моделювання педагогічних ситуацій, аналіз досвіду виховання в сім'ї, обговорення прочитаних книг.

Основним принципом формування соціально бажаної поведінки дитини дошкільного віку, є виховання її в колективі і через колектив. Саме в колективі накопичуються основи вмінь спільно й дружно грати й трудитися, проявляти співчуття один до одного, відповідальності за участь у спільній справі, надання взаємної допомоги, тобто основи культури поведінки.

Соціальна поведінки дошкільника — це сукупність корисних для суспільства стійких форм повсякденної поведінки у побуті, у спілкуванні, у різних видах діяльності. Культура поведінки не зводиться до формального дотримання етикету. Вона тісно пов'язана з моральними почуттями й уявленнями й, у свою чергу, підкріплює їх. Для вироблення навичок соціальної поведінки доцільно використовувати спеціальну програму. В роботі проаналізовано авторську програму І.І. Мамайчук «Абетка спілкування». В змісті програми соціальної поведінки поведінки дошкільників можна умовно виділити наступні компоненти: культура діяльності, культура спілкування, культурно-гігієнічні навички й звички [23].

Культура діяльності проявляється в поведінці дитини на заняттях, в іграх, під час виконання трудових доручень. Формувати в дитини культуру діяльності — значить виховувати в неї вміння тримати в порядку місце, де вона трудиться, займається, грає; звичку доводити до кінця розпочату справу, дбайливо ставитися до іграшок, речей, книг.

Культура спілкування передбачає виконання дитиною норм і правил спілкування з дорослими й однолітками, заснованих на повазі й доброзичливості, з використанням відповідного словникового запасу й форм звертання, а також увічливе поводження в побуті, у громадських місцях.

Культурно-гігієнічні навички передбачають підтримування дитиною в чистоті обличчя, руки, тіло, зачіску, одяг, взуття. Культуру їжі відносять до гігієнічних навичок, але її значення не тільки у виконанні фізіологічних потреб. Культура їжі має й етичний аспект — адже поведінка за столом ґрунтується на повазі до тих, хто сидить поряд, а також до тих, хто приготував їжу [23,с.98].

Мета: Формування корисних для суспільства стійких форм повсякденної поведінки дітей у побуті, у спілкуванні, у різних видах діяльності.

Завдання:

- Прищеплювання навички соціальної поведінки.
- Формування культурно-гігієнічних навичок.
- Формування початкових елементів трудової діяльності.
- Програма розрахована для занять із дітьми від 3 до 6 років протягом 3 років.

У даній програмі передбачаються наступні напрямки виховної роботи:

- культура діяльності;
- культура спілкування;
- культурно-гігієнічні навички.

При реалізації програми дуже важливо враховувати наступне:

При вихованні в дітей дошкільного віку позитивних навичок і звичок необхідно дотримуватися наступних принципів єдності й цілісності виховного процесу, тобто взаємозв'язку завдань, методів і засобів виховання: послідовності, систематичності у вихованні; повторності вправ у формуванні навичок і звичок при раціональному розподілі цих вправ у часі. Позитивні результати у вихованні культури поведінки можливі в сполученні вимогливості з повагою й довірою до дітей.

Механізм виховання міститься в моральному становленні особистості. У дитини повинне з'явитися бажання опанувати моральною якістю, тобто важливо, щоб виникли мотиви для набуття відповідної моральної якості. Для попередження поганої поведінки важливе значення має профілактичне навчання. Займаючись профілактичним навчанням з маленькими дітьми необхідно перетворювати це в гру. Таке навчання припускає наступні етапи:

Спочатку треба обговорити з дитиною, що ми хочемо від неї, пояснити на конкретній ситуації. Далі — треба пояснити, чому вона повинна так робити, постаратися придумати довід, близький і зрозумілий дитині. А потім повинна бути практика — гра. Проводити

таке навчання краще перед самою ситуацією, тому що взапас діти навчаються погано.

Коли дитина навчилася правильно поводитися, важливо підтримувати гарну поведінку. Діючим способом підтримувати й зміцнювати нову поведінку, поки вона не стане звичною, є похвала й розбір результатів, які принесли цю гарну поведінку [23,с.102]. Передбачається використання наступних методів у процесі проведення занять:

- роз'яснення, розбір подібних ситуацій із книг, фільмів;
- приклад правильної поведінки інших дітей;
- спеціальні ігри, у яких дитина тренується у виборі правильних способів поведінки.

Заняття мають проводитися з усіма дітьми одночасно. Приклади корекційно-розвивальних занять наведені в додатках (Додаток Д).

Таким чином, оптимізація процесу розвитку дітей дошкільного віку з психогенно дезадаптованою поведінкою можлива за умови впровадження спеціальних психокорекційних заходів, спрямованих на формування соціально бажаної поведінки. Психологічний супровід дезадаптованої дитини повинен бути орієнтований на профілактику і корекцію негативної соціальної поведінки, корекцію самооцінки, адаптацію дитини до колективу, навчання контролю власних агресивних тенденцій і на оптимізацію соціального оточення. Психологічний супровід соціально дезадаптованої дитини полягає у єдності діагностики і корекції, комплексності, мультидисциплінарності і спрямованості на позитивний результат по відношенню до дитини. Здійснення психологічного супроводу такої дитини можливе спільними зусиллями родини і спеціалістів ДНЗ. Спільна робота повинна бути спрямована, перш за все, на створення сприятливих умов для розвитку позитивних якостей дитини.

ВИСНОВКИ

Дитинство – унікальний період в житті й розвитку людини. Відмітна особливість цього періоду полягає в у тому, що він забезпечує саме загальний розвиток дитини, який слугує основою для набуття нею у подальшому спеціальних знань та навичок і засвоєння різних видів діяльності. Формуються не лише такі якості психіки, які визначають собою загальний характер поведінки, ставлення до навколишнього, а й ті, що проєктуються на майбутнє і виявляються у психічних новоутвореннях. Цей період життя є найважливішим у життя людини саме тому, що він проєктує подальший розвиток і людини, і дитини.

Аналіз наукових джерел дозволив зробити наступні висновки:

1. Дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли розширюється сфера взаємодії та коло спілкування дитини. Спілкування з дорослим значно ускладнюється, набуває нових форм і змісту. Дошкільнику вже недостатньо уваги дорослого і спільної діяльності з ним, оскільки завдяки мовному розвитку його можливості спілкування розширилися. Він вже здатний спілкуватися не тільки про предмети, які сприймає безпосередньо, а й предмети, відсутні у конкретній ситуації взаємодії. Зміст спілкування стає поза ситуативним, виходить за межі сприйнятої ситуації. Головна потреба дошкільника – бути повноправним членом суспільства, жити і почувати себе на рівні з дорослими. Дитина прагне до суспільно важливої та суспільно оцінюваної діяльності. Однак реально включитися у життя дорослих дитина не може через його складність і свої обмежені можливості. Саме в цьому – розриві між прагненням бути як дорослий і неможливістю реалізувати це прагнення – полягає суперечність соціальної ситуації

розвитку дошкільника. Єдиною діяльністю, яка дає змогу подолати цю суперечність, є сюжетно-рольова гра, у якій дитина виконує роль дорослого як носія певних суспільних функцій, вступає у стосунки з іншими дорослими, безпосередньо не присутніми. У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більшу роль починають відігравати однолітки, спілкування і стосунки з якими стають для неї не менш значущими, ніж взаємини з дорослими.

2. Період від двох до шести років називають віком афективності, який характеризують бурхливі, нестійкі емоції, швидкий перехід від одного емоційного стану до іншого, які зумовлюють особливості соціальної поведінки дітей. Дошкільного дитинства є періодом підвищення значущості мотивів соціальної поведінки. У цей період посилюються позитивні мотиви соціальної поведінки: мотиви аффіліації, досягнення успіху, влади, досягнення успіху, престижу, просоціальної поведінки. На розвиток соціальної поведінки в дошкільному віці впливають допитливість дітей, їх інтерес до гри, прагнення до спілкування, а також оцінки діяльності та особистісних властивостей дітей їхніми батьками.

3. Поведінкові розлади у дітей – це спровоковані ззовні розлади, що виникають при зіткненні особистості з важкими або непереборними обставинами й порушують нормальне пристосування до умов існування. Виникнення порушень поведінки можливе не при дезорганізації окремих складників, а тільки при порушенні функціональних можливостей усієї адаптаційної системи в цілому. Поведінкові розлади – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до соціальних умов у формі порушень поведінки, конфліктних стосунків, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, перекручень в особистісному розвитку без ознак вираженої інтелектуальної недостатності. Зовнішніми проявами такої поведінки є: агресія відносно людей і речей, надмірна рухливість, постійні фантазії,

упертість, страхи, нездатність зосередитися на діяльності, невпевненість, підвищена збудливість, конфліктність, замкненість, небажання відвідувати дошкільний заклад, сором'язливість, тривожність, уразливість, ранимість, занепокоєння та інші. В даному питанні привертає увагу ідентичність зовнішніх проявів у поведінці та емоційному стані при різних психічних станах (від крайніх варіантів норми до важких психічних захворюваннях), тому корекційній роботі повинна передувати ретельне діагностування дитини.

4. Діагностика поведінкових розладів у дітей повинна бути спрямована на з'ясування причин, виду, змісту асоціальних тенденцій дитини. Діагностичний комплекс повинен обиратися таким чином, щоб максимально повно охопити можливий діапазон проявів дезадаптованої поведінки. Діагностика повинна охоплювати не тільки дітей, а і близьких дорослих. Методи діагностики добирають з урахуванням віку, можливостей і особливостей дитини. Експериментальне дослідження особливостей розвитку дітей в умовах перебування у відриві від сім'ї (у дошкільному закладі) виявило наявність у них деприваційного синдрому (шпиталізм), що зумовило в них психогенну дезадаптацію. Пізнавальний розвиток досліджуваних відзначається гальмуванням у розвитку сприймання, що зумовлює недоліки мислення, мовлення, опосередкованої пам'яті; емоційний статус характеризується високою тривожністю, страхами, агресивними тенденціями та імпульсивністю поведінки; особистісні особливості проявляються у відсутності навичок продуктивного спілкування при наявності вираженої потреби у любові та повазі.

5. Психолого-педагогічна підтримка дітей дошкільного віку з проблемами поведінки можлива за умови впровадження спеціальних психокорекційних заходів, спрямованих на формування соціально бажаної поведінки. Психологічний супровід дезадаптованої дитини повинен бути орієнтований на профілактику і корекцію негативної

соціальної поведінки, корекцію самооцінки, адаптацію дитини до колективу, навчання контролю власних агресивних тенденцій і на оптимізацію соціального оточення. Психологічний супровід соціально дезадаптованої дитини полягає у єдності діагностики і корекції, комплексності, мультидисциплінарності і спрямованості на позитивний результат по відношенню до дитини. Здійснення психологічного супроводу такої дитини можливе спільними зусиллями родини і спеціалістів ДНЗ. Спільна робота повинна бути спрямована, перш за все, на створення сприятливих умов для розвитку позитивних якостей дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресивна дитина: як їй допомогти / Упоряд. О.А. Атемасова. – Х.: Основа, 2010. – 176с.
2. Александрова Я.А. Неврозы детей младшего школьного возраста / Я.А. Александрова. – СПб.: Диля, 2001. – 96с.
3. Алексеева Е.Е. Психологические проблемы детей дошкольного возраста / Е.Е. Алексеева. – СПб.: Речь, 2007. – 224с.
4. Баришполь С.В. Посібник практичного психолога: психодіагностика, тестування, розробки уроків психічного розвитку. / С.В. Баришполь. – Х.: Основа, 2009. – 267с.
5. Бассин Ф.В. Проблемы психологической защиты / Ф.В. Бассин, М.К. Бурлакова // Психологический журнал, Т.9. – 1998. - №9. – С.78-86.
6. Боянжу М.Г. Патопсихология: теория и практика: Метод. Пособие / М.Г. Боянжу. – Херсон: ХГУ, 2006.- 185с.
7. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. Записки детского психиатра / М.И. Буянов. – М.: Просвещение, 1999. – 207с.
8. Гурковська Т.Л. Супровід розвитку дітей раннього віку / Т.Д. Гурковська. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128с.
9. Гурьева В.А. Психогенные расстройства у детей и подростков / В.А. Гурьева. – М.: Крон-пресс, 1996. – 208с.
10. Даниленко Т.А. В мире детских эмоций / Т.А. Даниленко. – М.: Айрис-пресс, 2007.- 160с.
11. Діагностика і корекція агресивності у дітей / Упоряд. Т.Ш. Червона. – К.: Редакції загально педагогічних газет, 2014. – 128с.

12. Джинотт Х.Дж. Групповая психотерапия с детьми: Теория и практика / Пер. с англ. Х. Дж. Джинотт. – М.: Апрель-пресс, 2005. – 272с.
13. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія: Навч. посібник / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 392с.
14. Дуткевич Т.В. Дитяча корекційно-розвивальна психологія. Посібник / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 304с.
15. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков / А.И. Захаров. – СПб.: Союз, 1998. – 246с.
16. Зливков В.Л. Почую лише те, що хочу, або декілька слів про психологічний захист / В.Л. Зливков // Людина і світ. – 1990. - №3. – С.22-28.
17. Емоційний розвиток дитини / Упоряд. С.Д. Максименко. – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 112с.
18. Исаев Д.Н. Психосоматические расстройства у детей / Д.Н Исаев. – СПб.: Питер, 2000. – 512с.
19. Кайл Р. Детская психология: Тайны психики ребенка / Р. Кайл. – СПб.: прайм-Еврознак, 2002. – 416с.
20. Карпенко Н.В. Діагностика психічного розвитку дитини в роботі педагога (вчителя, вихователя): Навч. посібник / Н.В. Карпенко. – К.: Каравела, 2008. – 192с.
21. Крамченкова В.О. Психодіагностика розвитку дошкільників: ранній та молодший вік / В.О. Крамченкова. – Х.: Ранок, 2013. – 160с.
22. Крамченкова В.О. Психодіагностика розвитку дошкільників: старший вік / В.О. Крамченкова. – Х.: Ранок, 2013. – 192с.
23. Мамайчук І.І. Діти з розладами поведінки: психологічна допомога / І.І. Мамайчук. – К.: Редакції загально педагогічних газет, 2012. – 120с.

- 24.Марінушкіна О.Є. Порадник практичного психолога / О.Є. Марінушкіна, Ю.О. Замазій. – Х.: Основа, 2008. – 236с.
- 25.Марінушкіна О.Є. Корекційні програми на допомогу практичному психологу / О.Є. Марінушкіна, Ю.О. Замазій. – Х.: Основа, 2008. – 204с.
- 26.Мастюкова Е.М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст) / Е.М. Мастюкова. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 304с.
- 27.Маценко Ж.М. Адаптація дитини в ДНЗ / Ж.М. Маценко, Г.М. Нижник. – К.: Шкільний світ, 2016. – 136с.
- 28.Методики вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника: Метод. Посібник / Наук. ред. С.Є. Кулачківська. – К.: Світич, 2003. – 40с.
- 29.Мілютина К.Л. Безмежна дитина / К.Л. Мілютина. – К.: Главник, 2008. – 128с.
- 30.Молодушкіна І.В. Справочник по методикам розвитку. Книга для батьків / І.В. Молодушкіна. – Х.: Основа, 2014. – 254с.
- 31.Обухівська А.Г. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі / А.Г. Обухівська, Т.Д. Ілляшенко. – К.: Редакції загально педагогічних газет, 2012. – 128с.
- 32.Олефіренко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб пособие / Л.Я. Олефіренко. – М.: Академия, 2002. – 286с.
- 33.Омельченко Я.М. Психологічна допомога дітям з тривожними станами / Я.М. Омельченко, З.Г. Писарчук. – К.: Шкільний світ, 2011. – 112с.
- 34.Никольская И.М. Психологическая защита у детей / И.М. Никольская, Р.М. Грановская. – СПб.: Речь, 2006. – 215с.
- 35.Павелків Р.В. Дитяча психологія. Підручник / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало. – К.: Академвидав, 2008. – 432с.

- 36.Павелків Р.В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу / Р.В. Павелків, О.П. Цигикало. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 296с.
- 37.Пов'якель Н.І. Психологія дитячих страхів / Н.І. Пов'якель. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128с.
- 38.Проблеми розвитку та корекції емоційної сфери старших дошкільників / Упоряд. О.А. Атемасова. – Х.: Ранок, 2010. – 176с.
- 39.Проценко О.В. Профілактика соціальної дезадаптації дошкільнят / О. Проценко. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128с.
- 40.Психогімнастика. Старший дошкільний вік / Упоряд. О.А. Атемасова. – Х.: Ранок, 2012. – 169с.
- 41.Психологічне здоров'я дошкільника / Уклад. Т.І Прищепа. – Х.: Основа, 2010. – 239с.
- 42.Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі: Дайджест 6 / Упоряд. О.М. Байєр. – Запоріжжя: «ЛПКС» ЛТД, 2008. – 236с.
- 43.Психологія дитинства: Учебник / Под ред. А.А. Реана. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 368с.
- 44.Семаго Н.Я. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст / Н.Я. Семаго, М.М. Семаго. – СПб.: Речь, 2005. – 384с.
- 45.Терещенко Л.А. Як зберігти психічне здоров'я дітей / Л.А. Терещенко. – К.: Резакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2012. – 104с.
- 46.Фрейд А. Введение в детский психоанализ; норма и патология детского развития, «Я» и механизмы защиты / А. Фрейд, Пер. с нем. – Минск: ООО Попурри, 2004. – 448с.
- 47.Шаповал Т.А. Що робити якщо... Проблемне виховання дошкільнят / Т.А. Шаповал. – К.: Шкільний світ, 2016. – 96с.

48. Шишова Т.Л. Как преодолеть детскую застенчивость / Т.Л. Шишова. – СПб.: Речь, 2007. – 120с.
49. Эмоциональное здоровье вашего ребенка / Пер. с англ., ред. Л.Н. Вылежганина. – М.: Авиценна, 1996. – 400с.
50. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция / Под ред. В.В. Лебединского, О.С. Никольской. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1990. – 197с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Інтерпретація результатів тесту «Кінетичний малюнок сім'ї»

Під час аналізу оцінюються розмір постатей, особливості їх розміщення на малюнку, послідовність зображення, поза, вираз облич, деталізованість малюнків. Зіставляється склад намальованої та реальної сім'ї дитини.

Показниками сприятливої сімейної ситуації є: зображення всіх членів сім'ї, спільна діяльність членів сім'ї або контакт між ними (руки стикаються), адекватне співвідношення між ними за розміром (дитина менша за батьків, але різниця не дуже велика).

Розмір постатей. Якщо всі постаті зображені надто маленькими або надто великими, то це інтерпретується так само, як і в малюнку людини. Різко збільшений розмір характерний для імпульсивних дітей, особливо у стані гострої тривоги. Різко зменшений розмір є типовим для дітей зі зниженим настроєм, із депресивними тенденціями. Весь малюнок при цьому розміщений у куті аркуша. Якщо в інших малюнках відповідних змін розміру немає, то можна вважати, що особливості емоційного стану, які мали прояв у малюнку сім'ї, пов'язані саме із сімейною сферою (тобто асоціації, що належать до сімейної ситуації дитини, викликають у неї тривогу або пригніченість, депресивний стан).

Відносний розмір зображеної постаті (щодо інших постатей членів сім'ї) відображає ступінь значущості даного члена сім'ї в сприйнятті дитини. Так, зображення батьків дуже великими, а себе — дуже маленьким свідчить про те, що дитина відчуває себе пригніченою або покинутою. Нерідко це трапляється в тих випадках, коли батьки насправді здійснюють сильний тиск на дитину, коли вони висувають завищені вимоги або надмірно опікають (для ситуації гіперопіки найбільш типове дуже велике зображення матері). Зображення когось із

батьків особливо маленьким інтерпретується як сприйняття дитиною його малої значущості в сім'ї. Наприклад, тато, який проводить увесь день на роботі й майже не з'являється вдома, нерідко зображується маленьким, оскільки у сім'ї він сприймається дитиною як другорядна особа. За конкурентних відносин із братом або сестрою вони також часто зображуються особливо маленькими (значно меншими, ніж мали б бути відповідно до їхнього реального віку). Іноді, якщо дитина вважає, що батьки краще, ніж до неї, ставляться до брата або сестри, то брат або сестра, навпаки, зображуються значно більшими за розміром, ніж сама дитина.

Зображення себе найвищим говорить про претензії дитини на лідерство в сім'ї. Це часто буває у розпечених дітей, які звикли командувати дорослими. Однак подібні малюнки не обов'язково говорять про те, що дитина реально відіграє в сім'ї головну роль; вони можуть свідчити про те, що дитина лише прагне такої ролі. Домінування власної постаті на малюнку може бути досягнуте різними способами: висунанням себе на перший план із відсуненням інших на задній, із розміщенням себе на підвищенні (стілець, горбок), зображення на собі високого капелюха (верхній край якого виявляється найвищою точкою малюнка) тощо.

Розміщення постатей на аркуші. Насамперед визначається, чи існує між зображеннями членів сім'ї який-небудь контакт. Це може бути фізичний контакт (руки або тіла стикаються) або якась сумісна діяльність. Ізольованість постатей одна від одної - показник недостатньо насичених емоційних взаємин у сім'ї. Якщо ізольована тільки одна постать, то це, швидше за все, відображає слабкий зв'язок даного члена сім'ї з іншими. Зображення себе окремо від інших - свідчення власної ізольованості у сім'ї (це відчуття не обов'язково відповідає дійсності). За серйозних порушень у внутрішньосімейному спілкуванні постаті

окремих членів сім'ї нерідко відокремлені одна від одної перегородками, розміщені в різних кімнатах або ж малюються на різних аркушах.

Іноді трапляється надто щільне розміщення постатей, коли вони частково перекривають одна одну. Це говорить або про те, що в сім'ї справді міцні зв'язки, або про потребу дитини у таких зв'язках (найчастіше - одне поєднане з іншим: звикнувши до надмірного контакту, дитина вже не може обійтися без нього через брак самостійності). Підвищена щільність розміщення постатей часто трапляється у неповних сім'ях, оскільки в таких сім'ях у дорослого часто виникає надмірна «замкнутість» на дітях.

Інтервали між посталями більш-менш відповідають близькості взаємин. Наприклад, якщо дитина зобразила дві пари: себе поруч із сестрою й окремо - батьків, які стоять поруч, то це може свідчити про те, що діти в сім'ї живуть власним, окремим від батьків життям. На відміну від розміру зображення, що відбиває відносини домінування («хто в сім'ї головний»), послідовність зображення пов'язана із значущістю людини саме для дитини, а не сім'ї взагалі. Від розміщення поруч із собою, що відображає емоційну близькість, послідовність зображення відрізняється тим, що значущість може визначатися суто побутовими обставинами (наприклад: хто проводить із дитиною більше часу) і не відповідати емоційному ставленню дитини до цієї людини.

Демонстративні діти часто починають малюнок сім'ї з власного зображення. Сором'язливі, тривожні діти часто малюють себе в останню чергу.

Поза, вираз обличчя, деталізованість. Аналізуючи пози персонажів, послуговуються тими самими критеріями, що й у методиці «Малюнок людини». Але цього разу вони мають бути віднесені не до власне дитини, а до сприйняття нею того персонажа, поза якого аналізується. Так, якщо дитина зобразила одного з членів родини у

екстравертній позі, а іншого - в інтровертній, то це означає, що саме так вона їх і сприймає (дуже часто, хоча й не завжди, це сприйняття виявляється цілком адекватним). Якщо всі члени сім'ї зображені в однаковій позі, такій самій, що й у методиці «Малюнок людини», то це, швидше за все, є проявом ідентифікації дитини з іншими членами сім'ї, приписування їм власних особливостей.

Агресивна поза якогось із членів родини (піднята рука; збільшена кисть руки) може свідчити про його реальну агресивність стосовно дитини або імпульсивність (вибуховість).

Вираз обличчя зображених членів сім'ї може відбивати або почуття дитини щодо них (усмішка - позитивне ставлення, похмура гримаса - негативне або подвійне ставлення), або уявлення дитини про ставлення до неї. Великий рот, особливо із зубами, — ознака того, що цей член сім'ї виявляє щодо дитини вербальну агресію (часто на неї кричить).

Ступінь деталізованості малюнка - показник емоційного ставлення до цього члена сім'ї. Найулюбленіші члени сім'ї малюються із подробицями, з більшою кількістю деталей, ніж ті, кого дитина любить менше.

Співвідношення складу реальної та намальованої сім'ї. Відсутність когось із членів сім'ї говорить про те, що він малозначущий для дитини, або (частіше) про конфліктні взаємини дитини з ним, про негативні емоції щодо нього (це не означає, що емоції лише негативні: вони можуть бути амбівалентними). Часто на малюнку немає братів і сестер, що зазвичай пов'язано з конкурентністю.

Відсутність на малюнку самої дитини - часта ознака того, що дитина відчуває себе у сім'ї знедоленою. Ступінь виразності цього відчуття перевіряється за допомогою запитання: «А ти нічого не забув?» Якщо дитина все ж таки не згадує, що вона не малювала себе, то слід натякнути: «Я точно знаю, що ти когось ще не намалював». Якщо це не

приведе до доповнення малюнка, то перевіряючий каже: «Ти забув намалювати себе». Трапляється, що навіть після прямої вказівки дитина не хоче малювати себе, пояснюючи, що «не залишилося місця», що себе вона може намалювати на іншому аркуші і т. ін. Це свідчить про вельми сильне почуття знедоленості.

Поява «додаткових» членів сім'ї (яких немає насправді) говорить про те, що дитина сприймає свою сім'ю як недостатню, у чомусь неповноцінну. Найчастіше додатковою постаттю виявляється батько, який у реальній сім'ї відсутній. У цих випадках можна вважати, що дитина має дуже сильне бажання мати батька, повну сім'ю.

Зображення великої кількості предметів (меблі, стіни кімнати, дерева, якщо сім'я зображена у лісі) зазвичай трапляється у тих випадках, коли у сім'ї послаблені або ж формалізовані контакти, недостатній рівень емоційного спілкування.

Тут особливо показовими є малюнки, які починаються не із зображення людей, а із зображення різноманітних предметів. Аналогічні малюнки спостерігаємо і в аутизованих дітей: у такому разі нестача емоційного спілкування зумовлена не сімейною атмосферою, а неспроможністю дитини до такого спілкування.

Додаток Б

Кількісні показники розвитку до тесту Ф. Гудінаф

Голова і тулуб. Очі - 2 бали (два ока зараховується як одна деталь); рот, ніс, руки (дві руки -2 бали); ноги (дві ноги -2 бали); вуха, волосся або капелюх, шия, пальці, одяг, ступні або взуття – ставиться по 1 балу, за правильну кількість пальців ставиться ще 2 бали.

Якщо спосіб зображення пластичний, то ставиться додатково 8 балів; якщо він межовий між пластичним та схематичним – 4 додаткових бали; якщо зображення схематичне, причому руки і ноги зображені подвійними лініями, то ставиться 2 додаткових бали. За схематичне зображення, в якому руки і ноги зображені однією лінією або відсутні, додаткові бали не ставлять.

Мінімальний бал за це завдання – 0, максимальний – 26 балів.

Орієнтовні вікові норми:

0-4 бали: перший рівень – 3-4 роки;

5-11 балів: другий рівень – 5-6 років;

12-16 балів: третій рівень – 6 років;

17-21 балів: четвертий рівень – 7 років;

22-26 балів: п'ятий рівень – 8 років.

Додаток В

Тест опитувальника П. Бейкер, М. Алворд

Щоб охарактеризувати ступінь тривожності дитини, треба позначити наведені твердження знаком «плюс» («так») або «мінус» («ні»).

1. Не можу довго невтомно працювати.
2. Складно зосередитись на чомусь.
3. Будь-яке завдання викликає зайве занепокоєння.
4. Під час виконання завдань дуже напружений.
5. Бентежусь частіше за інших.
6. Часто говорю про напружені ситуації.
7. Як правило, червонію у незнайомій обстановці.
8. Скаржусь, що сняться страшні сни.
9. Руки зазвичай холодні і вологі.
10. Нерідко буває розлад стулу.
11. Сильно пітнію, коли хвилююсь.
12. Не маю хорошого апетиту.
13. Сплю неспокійно, засинаю важко.
14. Полохливий, багато що викликає страх.
15. Зазвичай неспокійний, легко збуджуюсь.
16. Часто не можу стримати сльози.
17. Погано переношу очікування.
18. Не люблю братися за нове діло.
19. Не впевнений у собі, у своїх силах.
20. Боюся стикатися з труднощами.

Додаток Д

Приклади корекційно-розвивальних занять

МЕТА: корекція агресивної поведінки, гармонізація емоцій, створення сприятливої атмосфери в групі.

ПРИВІТАННЯ: Діти стоять у колі, тримаючись за руки, й говорять одне одному: «Я радий тебе бачити».

ГРА «Котик»

Мета: зняття емоційного напруження, встановлення позитивного емоційного настрою в групі.

Діти сидять на килимку. Під спокійну музику вони показують як котик ніжитья на сонечку, як потягується, як миє личко, дряпає кігтками килимок.

ОПОВІДАННЯ «Старий ліхтар» (читається під легку музику)

Старий ліхтар тьмяно освітив ріг вулиці жовтим світлом. «Як приємно прогнати морок», - подумав він. Ліхтарю було чимало років, йому треба було на відпочинок. Проте він стояв на околиці міста й сумлінно ніс свою службу: присвічував людям і за це отримував від них слова щирої подяки, особливо від пізніх перехожих.

Та довелось йому терпіти й чимало прикрощів: літніми вечорами світло, немов магніт, притягувало комарів. А восени йому дошкуляв холодний вітер. І вдень, і вночі він несамовито розгойдував ліхтар, від чого у старенького паморочилось у голові.

Зато тепер він припорошений м'яким снігом, насолоджується синім зимовим надвечір'ям і тихо дрімає.

Аж ось із кінця вулиці долинуло радісне:

- Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка...

- Де ж та ластівочка? – здивувався ліхтар. – До квітня ще скільки холодів треба перетерпіти.

Повз нього пробігла гомінка зграйка дітей –щедрувальників.

- Ось де ви, мої ластів'ята, - посміхнувся ліхтар і весело освітив їм дорогу.

БЕСІДА:

Яким ви уявляєте старий ліхтар?

Якби це була людина, який би вона мала характер?

Що ви відчули, коли слухали оповідання?

ГРА «Пробудження на сільському дворіщі»

Мета: розслаблення, зняття емоційного напруження.

Зараз ми перетворимося на домашніх тварин і птахів, покажемо, як вони пробуджуються.

Ось поважно і пишно, піднявши голову й заклавши крила за спину, ходить півень і кричить: «Ку-ку-ре-ку».

А ось на ганок виходить котик. Він сідає на задні лапки, передні облизує і вимиває мордочку, вушка, говорячи: «Няв».

Кумедно переступаючи з ноги на ногу, виходить качка і починає дзьобом чистити пір'ячко, при цьому привітно говорить: «Кря-кря».

Крокує пишній гусак, повільно повертає голову в різні боки, вітається: «Га-га-га».

Прокидаються кури і починають метушитися на подвір'ї: «Ко-ко-ко».

Усі прокинулися, усі веселі, у всіх багато сил.

ВПРАВА «Опануй себе»

Мета: самоконтроль і саморегуляція поведінки.

Педагог говорить, що коли виникає бажання когось ударити, щось кинути чи поламати іграшку, є дуже простий спосіб довести свою силу: потрібно обхватити долонями лікті і сильно притиснути руки до грудей – це поза витриманої, сильної духом людини. (Діти повторюють жести за дорослим).

ГРА «Змінюємо обличчя»

Мета: ігрова корекція емоційної нестриманості, розвиток невербальної знакової системи.

Одна дитина сидить на стільчику й робить зле обличчя. Інші підходять до злюки, гладять, говорять добрі слова. Коли «злюка» посміхнеться – інша дитина займає її місце.

ГРА «Веретено»

Мета: ігрова корекція тривожності, агресивності.

Гравці діляться на дві групи і стають один за одним. Тільки-но хтось крикне: «Починаємо», діти, які стоять першими повинні швидко, як веретено, повернутися навколо себе. Потім сусіди беруть їх за талію і повертаються уже удвох, доки черга не дійде до останнього учасника.

ПРОЩАННЯ